

בס"ד, בבא בתרא פרק שמיני

דף קח

ואלו נוחלין ומנחילין — האב את הבנים והבנים את האב והאחין מן האב — הראשונים ז"ל פרשו מדוע לא נקט התנא 'אחי האב' האמור בפרשה; — יש אומרים שירושת אחי האב נלמדת ממילא, מאחר ששמענו דין ירושת הבנים והאב והאח — מדין 'משמוש נחלה' שנדרש לקמן (קטו) מן הכתובים. שהרי האב נוחל את בנו בקבר, ואביו נוחל ממנו ומנחיל לבניו, דהיינו אחי האב. [וזה שהוצרך 'אחי האב' להיכתב בפרשה — ללמדנו שקיים דין 'משמוש' גם למעלה ולא רק למטה, בזרעו של הבן]. ואמנם גם ירושת האחים יכולה להילמד מאותו הטעם, שהנחלה ממשמשת ובאה לאב בקבר ומשם היא ניתנת לבני האב — אחי המת, אלא שהוצרך התנא לומר שרק האחים מן האב יורשים ולא אחים מן האם, דהוה אמינא הואיל וכתוב אחים בפרשה בסתם [ואילו ירושת האב אינה מפורשת בכתוב. רמב"ן], אם כן ירשו כל האחים, בין מן האב ובין מן האם [ולא משום משמוש הנחלה דרך האב]. עוד פרשו, הואיל ונאמר במפורש בפרשה 'אחי האב' — לא שנאו התנא, משא"כ אחים מן האב, אין מפורש בתורה אלא 'אחים' סתם (ערמב"ן רשב"א וריטב"א).

וכבר חקרו המפרשים בדין ירושת האח שאמרה תורה, האם היא ירושה ישירה מהמת [ושונה מאחי-אביו שירושתו רק מכה אביו כמבואר בגמרא בסמוך — כי האח קרוב לאחיו קרובה ישירה לענין טומאת קרובים, יבום ועוד. משא"כ אחי אביו]. או שמא היא עוברת דרך האב היורש את בנו בקבר ומוריש לבניו. וכתב הגרעק"א נפקותא בדבר; לרבי יוחנן בן ברוקא האומר שיש רשות לאדם להנחיל נכסיו לאחד מבין הראויים ליורשו, כיצד הדין באומר על אחד מאחיו שיירשנו [כשאין לו בנים]; אם ירושת האח באה ישר ממנו — דבריו קיימים, אבל אם ירושתו באה מכה משמוש, הלא הוא אינו המוריש אותו אלא אביו בקבר, ולא כל כמיניה להוריש לזה. [והוא הדין להפך, כאשר אביו כתב קודם מותו, פלוני בני יירשני — והרי אם הירושה עוברת דרך האב, הלא אביו הנחיל לאחד מן האחים]. ונחלקו בדבר הבית-יוסף והדרכי-משה (חו"מ רנג). ואולם יש מקום לדחות ולומר שגם אם האח יורש מדין 'משמוש', יתכן וביד המוריש להנחיל לו, כי מכל מקום מכחו הוא יורש [וכן פסק הרמב"ם נחלות ו, ב. וכן משמע ביד רמ"ה להלן קלג (אות קנד) ובר"י מגאש קלא: ועוד ראשונים]. (עפ"י רעק"א; קצוה"ח ונתיה"מ רפא ועוד). נפקותא אפשרית נוספת, כאשר היה אביהם חייב ממון לאחרים; אם האח בא לירש דרך האב, צריך לשלם החוב תחילה — בהנחה שבעל חוב גובה בראוי, אבל אם יורשו ישירות — אין צריך. [מתוך דברי הגרעק"א יש לשמוע שנקט שלמ"ד שעבודא דאורייתא משתעבד הממון לבע"ח מדאורייתא. ובאבי עזרי (זכיה יב, א) תמה הלא נכסים שלא היו בידו בשעת ההלוואה (שעבוד 'דאקנה') נראה שאינם משתעבדים אלא מתקנת חכמים, אבל מדין תורה אין

אדם משעבד דבר שלא בא לידו כשם שאינו מקנה דבר שלא בא לידו. וע' בזה במצוין להלן קנו:].
 וכתב רעק"א לישב בזה קושית התוס', מדוע הוצרך הכתוב להשמיענו ירושת האח, הלא בלאו הכי ידענו זאת משום דין 'משמוש' — לפי שבא הכתוב לומר שהיא ירושה ישירה, ונפקא מינה לדינא כנ"ל. ומכך שהתוס' הקשו ולא תרצו כן, יש מוכיחים שלדעתם אף לפי האמת ירושת האח אינה אלא דרך האב (כן כתב רעק"א בתשובה, ועוד). וכן הביאו בשם תשובת מהרי"ל. וכן נקטו הקצות-החשן (רפא סק"ב; רנג. וע"ע בסי' קד סקט"ו) והמקנה (קדושין יז:), שירושת אח מדין משמוש. וכן מדייקים כמה מהאחרונים מלשונות הראשונים בסוגיתנו, ומפירוש הרמב"ן על התורה (פינחס). וכן נראה מדברי הרשב"א להלן קט. וכן מפורש בעליות דרבנו יונה להלן קיח. [וצ"ע, שלשון השו"ע (חו"מ רעו, א) גם היא מורה כן, שהאח זוכה מכה אביו. ואולם מהבית-יוסף גופא (רנג) מבואר שהיא ירושה ישירה כמוש"כ האחרונים]. ואולם מדברי התוס' לקמן (ק"ג: ד"ה מקיש) כהסבר מהרש"א, מבואר שירושת האח ירושה ישירה היא ולא דרך האב. וכן יש מוכיחים מדברי התוס' בריש פרקנו (בד"ה ואחין). וכן מלשון הרשב"ם (קכה:): ומספר התרומה (כג) ועוד.

(ההוכחה מקושית התוס' לכאורה יש לדחותה, שאפשר נקטו לאידך גיסא, שגם אילולא נכתבו אחים במפורש הוה אמינא שהאח יורש מצד עצמו. ואף שהתוס' נקטו בקושיים דין משמוש, י"ל דלרווחא דמלתא נקטו דבר המוכרח, אבל מסברא יתכן שגם יורש מצד עצמו, שהרי למדנו קרוב קרוב קודם והלא יש באח צד קורבה יותר מן האב, שעומד תחת אחיו ליבום. והרי לפי תירוץ התוס' הוצרך הכתוב לכתוב אחים כדי להקדים בת לאב, ואם כן אינו מיותר ללמדנו ירושה ישירה [ואין ללמוד זאת מעצם הדבר שכתוב בפירושו, ללא תור — שהרי אף אחי אביו מפורש ואינו אלא מדין משמוש. ודוחק לחלק שבוה הזכרה קרבנו ע"י האב ובוה לא] — ואעפ"כ מצדדים האחרונים (אף בדעת התוס') שהאח יורש מצד עצמו, אם כן י"ל אף ללא שנכתב במפורש.

אך נראה שלפי הצד שנוקטים כן בסברא עצמית שאח יורש מצד עצמו, לא מתחילה קושית התוס' — כי לכך צריך לכתוב אחים בפירושו, שאל"כ היינו מקדימים את לאב, שהרי הוא קרוב ממנו לענין יבום, לכך צריך לכתוב אחים כדי להקדים את האב לאח. ונמצינו לפי"ז שכל קושית התוס' היא רק לפי ההנחה שהאח יורש דרך האב, ולכך הוצרכו לתרץ מה שתרצו). ויש מצדדים ששניהם אמת; יש לאח קורבה ישירה לענין ירושה, אבל לפעמים נצרכים לדין משמוש — כגון שאבי האב קיים, שלולא דין משמוש היה אבי האב קודם לאח, שהרי האב קודם לכל יוצאי ירכו (משנה קטו). ורק משום שהאב יורש בקבר ומוריש לבניו [שהרי יוצאי ירכו קודמים לאביו], לכך האח הוא היורש ולא אבי האב (ע' מחנה אפרים זכיה ומתנה מ).

(ע"ע בכל הענין: שו"ת רעק"א קלב קלח וח"ג טו, ובחדושו לחו"מ רפא; חדושי הגרנ"ט — קפט; אבני נזר יו"ד שיג, כ ואה"ע רכט, ז; קובץ שעורים וקובץ ענינים כאן ולהלן קי; קוב"ש אות שדמ: חזון איש סנהדרין יט, ג; אמרי משה לח; חדושי הגרנ"ט קצג; קהלות יעקב מב; אמת ליעקב — קט קיג; אבי עזרי נחלות [חמישה] א, ג; משך חכמה — פינחס כו, יא; שיעורי ר' שמואל קדושין יז: וגטין מח סע"א; בגדי שש לג, ו).

ובספר חדושים ובאורים (טו, ב) האריך להוכיח מדברי הראשונים שירושת האח מדין משמוש, וכתב שלא מצאנו מן הראשונים ז"ל מאן דס"ל דהאח יורש שלא במשמוש'. וכן נקט ר' מאיר שמחה בחדושו (קלד. וע' באור שמח נחלות ב, יד). יש להעיר מהמבואר בגמרא להלן (ק"ח: וברשב"ם) למ"ד לבאי הארץ נתחלקה א"י, נטלו בנות צלפחד ארבעה חלקים; שני חלקים של אביהן הבכור בנכסי חפר, ועוד שני חלקים של אחי אביהן שמתו במדבר. ולכאורה קשה אם ירושת האח עוברת דרך האב, הלא בזמן שנטלו נחלה בארץ כבר מתו שני האחים ולא נטלו אלא החיים, וחזר הכל לחפר והוריש לחיים, וא"כ הלא לכאורה אין שום משמעות לחלק האחים שמתו, שהרי א"י מוחזקת היא ליוצאי מצרים, ונחשב חפר מוחזק בכל וצלפחד דינו ליטול פי שנים בכל בנכסי חפר, גם מחלק האחים שמתו כמו בחלק החיים. [אבל אם ירושת האח ישירה — אתי שפיר, כי שני חלקי האחים באים לצלפחד ולא לחפר, ואין לצלפחד בהם חלק בכורה].

אך צריך לומר שכלפי ירושת חפר מבניו שמתו, אין שייך לומר 'א"י מוחזקת' שהרי זה כשאר דיני ירושה, ואין צלפחד נוטל פי שנים באותם חלקים [ורק לענין החידוש שמתים יורשים את החיים דנים את ירושת המתים כמוחזקת]. נמצא עתה: באי הארץ נוטלים נחלה, ומהם חוזרת לחפר, ומחפר לכל הבנים, גם לאותם שבקבר, ומהבנים המתים חוזרת נחלתם שוב לחפר [והרי כאן חידוש — ירושה בקבר לחזור ולהנחיל למוריש], ומחפר לצלפחד ולאחיו החיים — שזה בשוה, ומצלפחד לבנותיו. וכן מפורש בעליות רבנו יונה (ק"ח:), שלא נטלו הבנות חלק בכורה מאותם שני חלקי האחים שמתו. ומשמע כנ"ל, שחפר לא חשיב 'מוחזק' במה שנחל מבניו המתים. אלא שמדיוק דבריו משמע שזה אמור רק אם האחים מתו לאחר חפר. אבל מתו בחייו — מגיע לבנות צלפחד חלק בכורה מהכל [ואין אומרים לחלק הירושה במות האב גם למתים, ומהם זוכים האחים החיים, אלא הכל בא מלכתחילה לחיים מהאב]. ויש לעיין בטעם הדבר, הרי לא חזרה הנחלה לחפר אלא לאחר מותו כשבאו לארץ, ורק אז הנחיל לזרעו, ומה נפ"מ אם מתו האחים אחריו או לפניו, הלא בשעת חזרה כבר לא היו בחיים. וצ"ל שאין נפקותא בשעת חזרה כלל, אלא השעה הקובעת לענין שם 'מוחזק' היא שעת מותו של המוריש, ובאותה שעה לא היה נחשב חפר מוחזק אלא בחלקים העתידיים לבוא לזרעו שיבוא לארץ [וכשמת, ירשו צלפחד בכורו פי שנים, ואעפ"י שעדיין לא חזרה נחלה לחפר], ולא במה שיירש מבניו שימותו.

ואמנם הרשב"א (ק"ח:) כתב ששני אחי צלפחד מבאי הארץ היו. ואפשר שהקושיא הנ"ל היא שהכריחתי לומר שלא מתו במדבר, שאם כן, לא היו נמנים כחלקים נפרדים אלא הכל נחשב נכסי חפר. וש"ר שכ"כ הריטב"א שם. אך אין להוכיח מדבריהם לאידך גיסא, שירושת האב עוברת דרך האב [שעל כן הוכרחו לדחוק שלא מתו באותה שעה שקברו הבנות אל משה], כי יתכן שאפילו אם היא ישירה, נקטו בפשיטות שאין האב מנחיל את האב המת כדי להנחיל לאחים החיים, אלא מנחיל מלכתחילה רק את החיים, והבכור נוטל פי שנים בכל [וע' גם בקהלות יעקב סוס"י לח].

נמצא מבוואר דכו"ע לא פליגי על מי שמת בחיי אביו ללא זרע ואח"כ מת האב — הבכור נוטל פי שנים מכל הנכסים, ואין אומרים ירש המת בקבר, וממנו ירשו אחיו [דרך אביו או ישר ממנו]. ואם מת לאחר מות אביו — פשוט שכבר ירש בחייו את אביו, ואין לבכור האחים חלק בכורה ממה שירש האב. כי פליגי כשהאב זכה בנחלה לאחר מותו [כגון יוצאי מצרים, שהמתים יורשים את החיים] ולאחר מות בנו — האם כל הירושה עוברת מראש רק לחיים והרי הבכור נוטל פי שנים מהכל, או שמה הבן המת זוכה בחלקו וממנו זוכים אחיו, ואין בו חלק בכורה. ודוקא אם מת הבן לאחר מות האב, אבל מת בחייו — עומד האב במקום בנו, וכשמת האב לא יורשים אלא בניו החיים.

'בני אחיות' — כתבו ראשונים שפשט המשנה מורה שהכוונה היא על ירושת אדם את דודו [או דודתו], כדקתני בצד הנגדי, מנחילים ולא נוחלים — 'אחי האם'.
ואכן יש אומרים משום כך שצריך לגרוס 'בני אחות' (ערשב"ם, ר"י ועוד. וע' בשו"ת רשב"ש תצ תקפו). ויש מקיימים הגרסה 'אחיות' — שלכך שינה ונקט לשון רבים כדי ללמדנו הלכה אגב אורחיה; שאם יש לנפטר שתי אחיות, לזו בן אחד ולזו שני בנים — כל אחד במקום אמו הוא עומד, הלכך היחיד נוטל מחצה והשנים נוטלים מחצה (יד רמ"ה).

(ע"ב) 'אידי דאתיא ליה מדרשא חביבא ליה. ומאי דרשה דתניא שארו — זה האב' — אפשר לפי הפשט, לכך נמנעה התורה מלהזכיר בהדיא ירושת האב — מפני שהיא נחלה מבוהלת. ונסמך להיות ענינה מובן מתוך סדר נחלות הכתוב בענין, שהקרוב קרוב קודם (עפ"י רמב"ן — פינחס; מאירי. וכן כתב הסמ"ע רעו סק"ב).

לאותן הדעות שירושת אה אינה מדין 'משמוש' אלא ירושה ישירה, יש מקום ליתן טעם שלכך לא פירשה תורה ירושת האב, כדי להדגיש שירושת האב אינה עוברת דרך האב. ע' חדושים ובאורים.

‘ומה ראית לרבות את הבן ולהוציא את האח’ — כמה ראשונים כתבו [דלא כמשמעות דברי רשב"ם בד"ה אדרבה ולהלן קט. ד"ה ומשני משום וד"ה מלמד. וכ"כ הרז"ה]: ודאי אין הקושיא באה לומר שהאח יקדם לבן בירושה — שהרי מפורש בכתוב ההפך, ואין הדעת נותנת לערבב המקראות כולי האי, לומר שלא כסדרן הם כתובים. והלא אין מקרא יוצא מידי פשוטו; —

אלא הקושיא היא מה ראית לרבות הבן בקדימות לאב ולהוציא האח, אני אומר שגם האח יהא קודם לאב. [ולשון 'אדרבה מרבה אני את האח' — לא למעט בן בא, אלא פירוש 'אדרבה' — יותר מן האב]. כן פירשו הראב"ד והריטב"א. [והקושיא לפי זה תיבטל דרשה שלך, כי לא בא הכתוב להקדים את האב אלא לאחי האב, וזה ידענו בסברא, כדלהלן. עפ"י ריטב"א].

ויש מפרשים הקושיא: אמנם כשיש רק בן ואח — הבן קודם, ככתוב. וכשיש אב ובן — האב יהא קודם, גם אם יש שם אח. אבל כשיש רק אב ואח — האח יהא קודם, שכן במקום שאין בן האח קם ליבם, הלכך אעפ"י שאין יבום יפה כחו לדחות את האב. [ודחו, הואיל ואין יבום אלא במקום שאין בן, הרי שהבן קרוב יותר מן האח, הלכך אי אפשר לומר שהאב יקדם לבן והאח יקדם לאב, שאם האח דוחה את הבן כל שכן שידחה את האח].

פירוש נוסף: כיון שבבן ובאח יש קורבה מסוימת בכל אחד מהם שאין בחברו, ובשניהם יש צד קורבה יותר מן האב, הלכך אין לך לדרוש מהקרוב שהבן קודם לאב, אלא הקרב קאי על שארו ובא הכתוב ליתן את הנחלה ל'שאריו' שהוא הקרוב, ולהקדימו לשניהם (עפ"י רמב"ן רשב"א רבנו יונה. וע"ע בחדושי הנצי"ב).

*

‘... והנה דרך הכתוב לקרוא 'נחלה' הנמשכת ביושר כנחלי מים למשפחותם לבית אבותם. והראשון הזוכה בה לו ולדורותיו יקרא 'מתנחל' — כי הוא עושה עצמו נחל נובע לזכות ליוצאי חלציו או לקודמים אליו להנחיל לבניהם בקו ישר... והוא טעם למשות אבתיכם תתנחלו האמור בחלוקת הארץ. וכן והתנחלתם אתם לבניכם — בעבדים שהוקשו לקרקעות. ו'ירושה' — היא הבאה ממקום אחר, כגון הבן את אמו והאיש את אשתו. וכתוב וכל בת ירשת נחלה — דלגבי דידה היא נחלה ולגבי באי כחה אינה אלא ירושה.

ובא הכתוב להזהירנו שלא נבטח על זכות אבות לנחול את הארץ בדרך טבע וסגולה, אלא צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ — שתהיה נקנית אלינו בזכות עצמנו כאילו באה ממקום אחר. וכן בתורה כתיב מורשה קהלת יעקב — שאין תלמידי חכמים מנחילים כתריהם לבניהם אלא כדאמר ליה עקביא לבריה (עדיות סופ"ה): מעשיך יקרבוך... (מתוך עשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו, חקור הדין ב.כח).

דף קט

‘קראי שלא כסדרן כתיבי’ — טעם הדבר, כי הכתוב ונתתם את נחלתו לשאריו הקרב אליו ממשפחתו מלבד שבא ללמד על ירושת האב, הוא מלמד על שאר ירושות רחוקות, שהקרוב קרוב קודם, כשם שבירושות ראשונות הקרוב קודם — לכך נכתב לבסוף (רמ"ה).

שאלות ותשובות לסיכום ולחזרה

פרק שמיני; דף קח

קסט. אלו קרובים נוחלים ומנחילים זה את זה; נוחלים ולא מנחילים ולא נוחלים; לא נוחלים ולא מנחילים?

אלו נוחלים ומנחילים — האב ובניו; האחים מן האב.
נוחלים ולא מנחילים — האיש את אמו; האיש את אשתו; בני אחיות (כלומר, הבן את דודו או דודתו מצד האם. וערשב"ם ו"ר). ולאידך גיסא, מנחילים ולא נוחלים — האם את בניה; האשה את בעלה; אחי האם. [לפי דעה אחת (להלן קיד-קטו), האם יורשת את בניה במקום שאין אב. (לפרוש התוס' דלא כרשב"ם, דוקא בכגון שאין שאר לאב, כגון גר, אבל יש לו שאר — לדברי הכל קרובי האב יורשים ולא האם)].
לא נוחלים ולא מנחילים — האחים מן האם (שמשפחת אם אינה קרויה משפחה).

דפים קח — קט

קע. סדר נחלות — כיצד?

הבן יורש את אביו (איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו הא יש בן — בן קודם. להלן קי.
וע"ש בע"ב מקור נוסף). אין הבן קיים — זרעו של הבן יורש. אין לו זרע —
הבת יורשת או זרעה אחריה. אין למת בנים או בנות ולא כל זרע —
אביו יורשו (כן דרשו משארו. ולפי תנא אחר מוהעברתם את נחלתו לבתו). אין האב קיים —
בני האב יורשים, כלומר אחי המת מן האב. (ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו. אבל אחים מן האם — לא, שמשפחת אם אינה קרויה 'משפחה'. קי:). אין אחים זכרים וגם לא הניחו זרע — יורשות האחיות או זרען (הוקשה ירושה שניה לראשונה, מה ראשונה בן קודם לבת, אף שניה. קיג:). אין לאב זרע —
אבי האב יורש. אין אבי האב קיים —
יורשים בניו [או בנותיו], דהיינו אחי האב.
וכן על זה הסדר לעולם, עד סוף כל דורות ישראל; בן [או זרעו], בת [או זרעה], אב, אח — בן האב.
או זרעו], אבי האב, אחי האב — בן אבי האב. או זרעו], אבי אבי האב וכו'.

סדר נחלות באשה שמתה — אם יש לה בעל, הוא יורש כל (ע' בשו"ת הריב"ש סד) נכסיה (מדרבנן או מדאורייתא — כדלקמן).
אין לה בעל בשעה שמתה, בנה יורשה. ואם אין בן — הבת יורשת (וכל בת יורשת נחלה ממתות... — מקיש מטה אב למטה אם. ולרבי זכריה בן הקצב, הבן והבת שוים בירושת האם, כדלהלן קיא).

קעג